

ÜRGÜP'ÜN DAMSA KÖYÜ'NDEKİ TAŞKIN PAŞA CAMİİ'NİN AHŞAP MİHRABI

ÖMÜR BAKIRER

Ürgüp'ün Damsa Köyü'ndeki Taşkın Paşa Camii'ne ait olan ahşap mihrap 1940 senesinde aynı camiin minberi ile birlikte Ankara Etnografya Müzesi'ne getirilmiştir¹. 1965 senesinde ise şimdiki yerine monte edilerek kenarları ahşap çerçeve içine alınmıştır².

Damsa Köyü'ndeki Taşkın Paşa Camii'nde kitabe yeri boş, dolayısıyla da inşa tarihi belli değildir³. Cami ve kendisi gibi tarihsiz olan medresenin mimarî ve süsleme özelliklerine ve cami avlusundaki türbelerin 743 H/1342 M., 752 H/1351 M., 756 H/1355 M. tarihli kitabelerine dayanılarak cami ve medresenin XIV. yüzyıl ortalarında yapılmış Karamanlı yapıları olduklarına işaret edilir⁴.

Aşağıda belirtileceği gibi, ahşap mihrabın eleman ve süsleme özellikleri geç XIII. ve özellikle XIV. yüzyıl mihraplarına yakın benzerlikler taşımaktadır. Bu da mihrabın hem cami ile çağdaş, hem de bu devreden zamanımıza kadar gelen yegâne ahşap mihrap olduğunu desteklemektedir.

Genel tarif:

Mihrabın 350 cm. yükseklikte, 203 cm. genişlikteki dikdörtgen çerçevesini değişik silmeli iki bordür meydana getirir. Çerçeve içinde yer alan yarım daire plânlı niş, yarım kubbe kavsara ile örtülür. Cep-

¹ Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 11541'de kayıtlı mihrap, Kayseri Müzesi'nin 14.9.1938 tarihli ve 113 sayılı kararı ile Ankara'ya yollanmış ve 23.9.1940 tarihinde müzeye getirilmiştir.

² Bu bilgiyi veren ve mihrap üzerinde çalışmama izin veren Etnografya Müzesi Müdürü, Sayın Enise Yener'e teşekkür ederim.

³ Diez, E. - Aslanapa, O., *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul, 1950, s. 184.

⁴ *Ibid.*, s. 184-188. Arık, M. O., 'Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri', *Anadolu (Anatolia)*, XI., 1967, Ankara 1969, s. 72. Kuran, A., 'Karamanlı Medreseleri', *Vakıflar Dergisi*, VIII., Ankara, 1969, s. 213. Oral, M. Z., 'Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri', *Vakıflar Dergisi*, V., Ankara, 1962, s. 64-66;

hede kavsarayı çerçevesiyen pençî kemerin köşelerini üçgen şekilli köşelikler doldurur, kemerin üst kısmında yüksek bir köşelik tablası yer alır. Nişin köşelerinde sütunceler ve köşeliklerde büyük dairesel levhalar mevcuttur (Şek. 1, Res. 1).

Teknik :

Mihrabın yapılış tekniği, genellikle ahşap minberlerin yan kanatlarında kullanılan tekniklerden farklı olup, daha ziyade minberlerin kapı ve külâhlarında, ahşap pencere ve kapı kanatlarında yazı bordürleri ve bitkisel kompozisyonlar için kullanılan tekniklere benzerlik göstermektedir⁵. Mihrap, elemanlarının şekillerine uygun ölçülerde kesilen ve yüzeylerine oyma süsleme işlenen enli ceviz levhaların dikey ve yatay yönlerde birleştirilmesi ile yapılmıştır.

Çerçeveyi meydana getiren iki bordürde 16 cm. ve 20 cm. genişlikte levhalar kullanılmış, bunlar bordürlerin kenar ve üst kısımları için ayrı uzunlukta parçalar halinde kesilerek çerçevenin üst köşelerinde birleştirilmiştir (Res. 1). Köşelik tablası, yukarıdan aşağıya doğru 22 cm., 54 cm., ve 22 cm. yükseklikte, 130 cm. genişlikte üç yatay levhadan; köşelikler yekpare iki parçadan; pençî kemeri meydana getiren dıştaki silme 10 cm. genişlikte, kemer şekline uygun olarak kesilmiş ve kemerin sivri noktasında birleştirilmiş iki parçadan; içteki kemer silmeleri ve alınlık yukarıdan aşağıya doğru 28 cm., 20 cm., ve 28 cm. genişlikte üç yatay levhadan; nişin alt kısmı 28 cm. genişlikte, 110 cm. yükseklikte üç dikey levhadan yapılmış; sütunce ve rozetler yekpâre ahşaba işlenmiştir. (Res. 1,2,6)

Ahşap levhaların yüzeylerine işlenen süslemede kabartma tekniğinin çeşitlemelerine rastlanmaktadır⁶. Kenar bordürleri, alınlık,

⁵ Karamağaralı, H., 'Çorum Ulu Camiinde Minber', *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1964-1965, İstanbul, 1965, s. 121; Ahşap minberlerin yapılışında iki ayrı teknik tespit eder. Kündekâri veya 'Çatma' denilen birinci teknikte geometrik kompozisyonlar ayrı ayrı kesilen yıldız ve polygonal şekilli parçaların yuvalı çitalarla birbirine çatılması suretiyle meydana getirilmiş, çivi kullanılmamıştır. İkincisinde ise kompozisyon yanyana eklenen enli tahta levhaların üzerine çizilerek yıldızların ve polygonal şekilli parçaların aralarında kalan kısımlar oyulmuş, buralara çitalar çakılmıştır.

⁶ Öney, G., 'Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri', *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, 1969-1970, İstanbul 1970, s. 135-151; XIII. ve XIV. yüzyıllarda yapılan ahşap minber, kapı ve pencere kanatlarında kullanılan teknikleri

kemer silmeleri ve rozetlerdeki yazı şeritleri ve ikinci kenar bordürünün alt kısmındaki geometrik kompozisyon 'yuvarlak satırlı derin oyma' tekniği ile oyulmuştur⁷. Harfleri ve geometrik kompozisyonları şekillendiren ince şeritlerin sırtları dış bükey kavislidir. Düz zemin üzerinde, yüksek, ikinci bir tabaka meydana getirirler (Res. 2, 3, 4). Köşeliklerde ve mihrap hücrelerini çerçeveliyen ince, pahlı silmede yer alan girift bitkisel kompozisyonları meydana getiren kıvrımdalların sırtları iç bükey kavislidir. Kıvrımdallar arasında kalan zemin tamamen çıkarılarak gözenekli bir yüzey elde edilmiştir⁸. Birinci bordürün alt kısmındaki bitkisel örgüde, yazı şeritlerinde harflerin uçlarına eklenen yarım palmetlerde, kemer silmelerindeki bitkisel geçmelerde, nişin alt kısmını ve sütuncelerin yüzeylerini kaplayan girift bitkisel örgülerde 'yuvarlak satırlı derin oyma' ve 'eğri kesim' teknikleri birlikte kullanılmıştır⁹. İnce kıvrımdalların sırtları dış bükey kavislidir ve zeminde yüksek ikinci bir tabaka meydana getirirler. Kenarları eğri satırlarla niha-

Kündekâri, Rölyef (Kabartma) ve Kafes Tekniği olmak üzere üç ana guruba ve bunları da kendi içlerinde alt guruplara ayırır.

Yazar rölyef kabartma tekniğinin düz satırlı derin oyma, yuvarlak satırlı derin oyma, çift katlı rölyef tekniği ve eğri kesim tekniği olmak üzere dört çeşitlenmesini tanımlar. Taşkın Paşa Camii mihrabındaki oymalar bu tanımlara bazen tamamen bazen de yaklaşık olarak uymaktadır.

⁷ *Ibid.*, s. 141; Bu teknik Siirt, Ulu Camii minberi yan kanatları; Ankara Kızıl Bey Camii kapısı ve tahtı; Ankara, Arslanhane Camii minberi; Divriği, Ulu Camii minberi ve Birgi Ulu camii minberinde kullanılmıştır. Res. 6. Oral, M. Z., 'Anadolu'da Sanat Değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri', *Vakıflar Dergisi*, V., Ankara, 1962, Res. 5, 7, 12, 13, 16, 21A, 31, 32. Ögel, B., 'Anadolu'da Ahşap İşçiliği', *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I., Ankara, 1956, Res. 17, 18, 19, 21, 22.

⁸ Öney, G., loc. cit.; 'düz satırlı derin oyma' olarak nitelendirdiği tekniğe benzerlik göstermekte, ancak şeritlerin sırtlarının iç bükey kavisli oluşu ve zeminin tamamen oyulup çıkarılmasıyla ayrılmaktadır. Zeminin tamamen oyulup çıkarılması 'ajur-fligranstil' tekniğine daha çok yaklaşmaktadır. Bu teknik taş (Divriği, Ulu Camii Kuzey ve Batı portalleri) ve alçı (Ankara, Arslanhane Camii mihrabı) eserlerde nadiren kullanılmasına karşılık başta Damsaköy Camiinin kendi minberi olmak üzere XIV. yüzyıl minberlerinin yan kanatlarında çitalar arasındaki çoğgen şekilli parçaların yüzeylerine bitkisel kompozisyonların çoğunlukla bu teknikle yapıldığı görülmektedir. Karşılaştırma için Bk : Arel, H., 'Divriği, Ulu Camii Kuzey Portalinin Mimari Kuruluşu', *Vakıflar Dergisi*, V., Ankara, 1962, Res. 5, 6, 7. Otto-Dorn, K., 'Der Mihrab der Arslan Hane Moschee in Ankara', *Anatolia*, I., Ankara, 1956, Res. 21-30. Oral, M. Z., op. cit., Res. 10, 12, 13, 21 A, 30, 32, 36, 38.

⁹ Öney, G., op. cit., s. 141-143.

yetlenen palmet yaprakları ise zeminden kademeli yükselirler (Res. 4, 5, 6). Alınlığı kaplıyan yıldızlı geometrik örgü 'çift katlı kabartma' olarak oyulmuştur¹⁰. On iki kollu yıldız örgüyü sırtları düz, ince çubuklar meydana getirir. Yıldızların kolları içine daha derin olarak oyulan bitkisel kompozisyonlarda ise kıvrımdalların sırtları dış bükey kavislidir ve aralarında kalan zemin tamamen çıkarılarak, ajur işçiliğindeki gibi, gözenekli bir yüzey meydana getirilmiştir (Res. 1, 2).

Bütün mihrap elemanlarının oymalarla kaplı oluşuna karşılık kavsaranın yüzeyi geçirdiği onarım nedeniyle düzdür¹¹.

Mihrap Elemanları :

I. Tepelik : yok.

II. Çerçeve ve Bordürler : 350 cm. yükseklikte, 203 cm. genişlikteki çerçeveyi genişlikleri ve silmeleri farklı iki bordür dolaşır. Daha ince olan üçüncü bordür kemer hizasında 90° lik bir dönüş yaparak mihrab hücrelerini çerçeveleyer.

II.a. 16 cm. genişlikte, iç bükey kavislilik dıştaki bordürün iki kenarını 02 cm. genişlikte düz şeritler sınırlar. Bunlar yüzeye sonradan çakılmamış, oyulmuştur.

Süsleme : Bordürün iki kenarında, zeminden başlayıp 92 cm. ye kadar yükselen, bitkisel örgü yer alır. Örgü, ince kıvrımdallarla, üslûplaştırılmış tam ve yarım palmetlerden meydana gelir (Res. 4). Bordürün ortasındaki dilimli tam palmetlerin alt çanak yaprakları aşağıya doğru kıvrılır, üst yaprakları sivrilip uzar. Bunların köşelerinden çıkan kıvrımdallar kıvrılıp bükülerek ve birbirlerine ilmeklenerek yüzeye dağılır, kıvrılan uçlarına dilimli yarım palmetler eklenir. Örgü, kıvrımdalların yukarıya ve aşağıya doğru uzayıp diğerlerine eklenmesi ile tekrarlanır ve devamlılık kazanır¹². Bordürün

¹⁰ *Ibid.*, s. 142; Bu, yazarın 'genellikle altta kalan arabesk ve spirallerden meydana gelen dekorun derin oyma ile, üstteki yazı dekorunun ise yuvarlak satırlı derin oyma ile işlenmesi' şeklinde belirttiği ve 'çift katlı rölyef tekniği' olarak tanımladığı tekniğe benzerlik göstermektedir, ancak burada işlem tersinedir.

¹¹ Uzunçarşılı, İ. H., Anadolu Beylikleri, Ankara, 1969, (2. baskı), Res. 11; mihrabın müzeye nakledilmeden önce yerinde çekilen fotoğrafında kavsara kısmının boş olduğu görülmektedir.

¹² Ögel, B., *op. cit.*, s. 200, Res. 13, 15; Ahşap kapı kanatlarının tezyinatında da rastlanan bu kompozisyonu yazar 'lâle dizisi' olarak isimlendirmekte ve Ankara

sağ kenarında bitkisel örgünün üzerinden başlıyan Nesih yazı çerçevenin üst kısmını dolayarak sol kenarda nihayetlendir¹³. Harfler arasında kalan boşluklar, harflerin uçlarına eklenen, dilimli palmetler ve kıvrımdallarla doldurulmuştur.

Yazı: Kur'an'dan Bakara Suresi, Ayet 255 (Ayet-ül-Kürsî)¹⁴.

II.b. Dıştakini içten takip eden ikinci bordür, 20 cm. genişlikte ve düz si'melidir. Bordürün iki kenarı 02 cm.lik düz şeritlerle sınırlanır.

Süsleme : Zeminden 68 cm. yüksekliğe kadar, yüksek kabartma oyulmuş geometrik örgü yer alır. Sırtları dış bükey kavisli dilimli şeritler çapraz yönlerde uzayıp birbirlerine ilmeklenerek iç içe baklavaları ve bunları çerçevesiyen kareleri meydana getirirler. Tek tek karelerin üst üste dizilmesi ve uzayan şeritlerin birbirine eklenmesiyle örgü dikey yönde devam eder¹⁵. Bordürün sağ kenarında, geometrik örgü üzerinden başlıyan, çiçekli Nesih yazı yer alır.

Hacı Hasan ve Kuyulu camileri ile Karaman İbrahim Bey imaretinin ahşap kapılarını örnek olarak vermektedir. Aynı bitkisel elemanlarla kurulan, ancak kompozisyonları değişik bitkisel örgüler minberlerin yan kanatlarında ince bordürler halinde kullanılmıştır. Çokgen şekilli parçalarda ise aynı elemanlar kullanılmakla beraber, bunlar tek desenler halindedir, örgüdeki gibi bir devamlılık yoktur. Krş. için Bk : Oral, M. Z., *op. cit.*, Res. 4, 7, 10, 12, 14, 21 A, 26, 30, 31, 32. Karamağaralı, H., *op. cit.*, Res. 10 A, 10 B, 12, 15, 16, 17, 18.

¹³ Çini mihraplarda XIII. yüzyıl süresince, taş mihraplarda özellikle XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve XIV. yüzyıl alçı mihraplarında bordürlerin bu şekilde yazı şeritleri ile süslenmesine sık sık rastlanmaktadır. Konya, Alâaddin Camii ve Sırçalı Mescidin çini mihrapları; Develi, Sivasî Hatun ve Karaman, Çelebi Mescidinin taş mihrapları ve Karaman, Yollarbaşı Ulu Camii'nin iki alçı mihrabı birkaç örnek olarak hiç birşey kavrayamazlar. Hükümdarlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O Yüce'dir, Büyük'tür'. Mihrap üzerindeki yazı metinlerini okuyan babam N. Bakırer'e burada tekrar teşekkür etmek isterim.

¹⁴ *Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1961, Cilt. I, s. 55 - 56, Tercümesi: 'Allah O'ndan başka Tanrı olmayan, Kendisi uyuklama ve uyku tutmayan, Diri, her an yarattıklarını gözetip Duran'dır. O'nun izni olmadan katında şefaah edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiç birşey kavrayamazlar. Hükümdarlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O Yüce'dir, Büyük'tür'. Mihrap üzerindeki yazı metinlerini okuyan babam N. Bakırer'e burada tekrar teşekkür etmek isterim.

¹⁵ XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında yapılan portallerde ve taş mihraplarda kullanılan bu tür basit geometrik örgülere ahşap minber, pencere ve kapı kanatlarında rastlanmamaktadır. Bk : Ögel, S., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara, 1966, Res. 1, 2, 12. Bakırer, Ö., *op. cit.*, Lev. 32, 37.

Yazı : Kur'an'dan Haşr Suresi (Sure 59), Ayet 20, 21, 22, 23¹⁶.

II.c. Üçüncü bordür, 8,5 cm. genişlikte bir pahlı silmedir. Kemerin sivri tepesi hizasına kadar dıştaki bordürleri takip eder. Bu noktada 90°lik bir dönüş yaparak köşelik tablasını alttan dolaşır ve mihrap hücrelerini çerçeveleyer.

Süsleme : Pahlı silmenin yüzeyini kaplayan girift bitkisel örgü, üslûplaştırılmış dilimli palmetler ve bunları çerçeveleyen kıvrımdalıların halka halka birbirine eklenerek devam etmesinden meydana gelir (Res. 2, 3).

III. Köşelik Tablası ve Köşelik : 98 cm. yükseklikte, 130 cm. genişlikteki dikdörtgen köşelik tablası eş genişlikte, farklı yükseklikte üç yatay parçadan meydana gelir¹⁷ (Res. 2).

Süsleme : Ortadaki 54 cm. yükseklikteki parçada yıldızlı geometrik örgü yer alır. Sırtları düz kesitli ince şeritler çapraz yönlerde kesişerek on iki kollu yıldızları meydana getirirler¹⁸. Yıldızlar, ortada

¹⁶ *Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı*, cilt III, s. 727. Tercümesi: '20. Cehennemliklerle Cennetlikler bir değildir. Kurtuluşa ermiş kimseler cennetliklerdir. 21. Ey Muhammed. Eğer biz Kur'anı bir dağa indirmiş olsaydık, sen onun, Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu misalleri insanlar düşününler diye veriyoruz. 22. O, görüleni de görilmeyeni de Bilen, Kendisinden başka Tanrı olmıyan Allah'tır. O acıyıcı olandır, acıyandır. 23. O, kendisinden başka tanrı olmıyan, hükümran, çok kutsal, esenlik veren, güvenlik veren, görüp, gözetken, güçlü, buyruğunu herşeye geçiren, Ulu olan Allah'tır'.

¹⁷ Mihraplarda köşelik tablasının bu şekilde yükselmesi ve yazı bantları ile süslenmesi genellikle XIII. yüzyıl son çeyreği ve XIV. yüzyıl mihraplarında göze çarpar, köşelik tablasının yükselmesi ile de mihrap çerçevesi uzun dikdörtgen bir şekil alır. Kayseri, Külük Camii, Ankara Arslanhane Camii, Karaman'ın Akçaşehir köyü Ulu Camii ve Yollarbaşı Ulu Camii mihrapları, Ayaş Ulu Camii mihrabı ve Niğde Hüdavent Hatun Türbesi mihrabı birkaç örnek olarak verilebilir. Bakırer, Ö., *op. cit.*, Lev. 69, 72, 81, 83, 92, 93, 94.

¹⁸ Ögel, B., *op. cit.*, s. 213; Anadolu ahşap eserlerindeki geometrik tezyinatın tiplerine göre tasnifini yaparken ikinci tip olarak ele aldığı ve oniki köşeli yıldız 'zühre' kompozisyonu olarak tanımladığı bu örgünün künde-kârî eserlerde fazla yaygın olmadığını ve Beylikler devri eserlerinde daha çok kullanıldığını belirtmekte ve Ankara Hoca Hasan camii kapısı (Res. 11) ve Damsaköy mihrabını örnek olarak vermektedir. Aynı örgü Ankara Ahi Elvan Camii minberinin yan kanatlarında da göze çarpar. Sekiz, on, on iki kollu yıldızları oluşturan geometrik örgü kompozisyonları XIII. yüzyıl taş ve çini mihraplarında ve XIV. yüzyıl alçı mihraplarında köşelik tablası, kenar bordürleri ve nişin alt kısmında sık sık kullanılmıştır. Birkaç örnek olarak Sivas, Keykâvus Darüşşifası mihrabı; Konya-Aksaray Sultan

yatay bir hat üzerinde tam yıldız, alt ve üst kenarlarda ise yarımşar yıldız olmak üzere dizilirler, kollarına ayrıca beş kollu, küçük yıldızlar eklenir. Kesişen şeritler arasında beliren çokgen şekillerin yüzeylerine girift bitkisel kompozisyonlar oyularak zemin tamamen doldurulmuştur. Geometrik örgünün bulunduğu bu bandın alt ve üst kenarlarında yer alan 22 cm. genişlikteki iki yatay parçada Nesih yazı yer alır.

Üstteki yazı : Kur'an'dan Ahkâf Suresi, (Sure 46), Ayet 31¹⁹.

Alttaki yazı : Kelime-i Şahadet²⁰.

Köşelikler, sivri kemerin iki kenarında 50 cm. yükseklikte iki üçgen parçadır.

Süsleme : Kıvrımdal ve üslûplaştırılmış sivri uçlu palmet yapıklarından meydana gelen ve üçüncü bordürdekine benzer bir bitkisel kompozisyon yüzeyi aralıksız kaplar.

III.a. Köşeliklerdeki dairesel levhalar : 29 cm. çapındaki levhaların yüzeyine Nesih yazı oyulmuştur (Res. 1, 2).

Sağdaki levha : Ortada 'Allah' yazısı.

Etrafını dolaşan bordürde : Kur'an'dan Haşr Suresi (Sure 59), Ayet 22²¹.

Soldaki levha : Ortada 'Muhammed' yazısı.

Etrafını dolaşan bordürde : Kur'an'dan Haşr Suresi, (Sure 59), Ayet 23²².

Han Mescidi mihrabı; Bünyan, Ulu Camii; Konya, Sadrettin Konevî Camii; Kayseri, Döner Kümbet; Beyşehir, Eşrefoğlu Camii; Ermenek, Ulu Camii; Ayaş, Ulu Camii; Niğde, Hüdavent Hatun Türbesi; Niğde, Sungurbey Camii; Kastamonu, Halil Bey Köyü Camii; Ermenek, Sipas Camii mihrapları verilebilir. Bk: Bakırcı, Ö., *op. cit.* Lev. 33, 42, 50, 62, 65, 75, 76, 81, 83, 84, 89, 91.

¹⁹ *Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı*, cilt. III, s. 669; Tercümesi: 'Ey Milletimiz! Allah'a çağırın Muhammed'e uyun ve O'na inanın da Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi can yakıcı azaplardan korusun.'

²⁰ *Ibid.*, cilt. III, s. 672, Muhammed Suresi (Sure 47), ayet 19 içinde, 'Allah'tan başka Tanrı yoktur'; s. 680, Fetih Suresi (Sure 48), ayet. 29. içinde "Muhammed Allah'ın elçisidir" şeklinde geçer.

²¹ *Ibid.*, cilt. III, s. 727; Tercümesi: 'O görüleni de görülmeyeni de Bilen, kendisinden başka tanrı olmıyan Allah'tır, O acıyanı olandır, acıyandır.'

²² *Ibid.*, Tercümesi: 'O kendisinden başka tanrı olmıyan, hükümler, çok kutsal, esenlik veren, güvenlik veren, görüp, gözeten, güçlü, buyruğunu herşeye geçiren, ulu olan Allah'tır.'

IV. Kemer : Üç ince silmeden meydana gelen pençli kemerin sivri noktası zeminden 195 cm. ye kadar yükselir. En dıştaki silme 8.5 cm. genişlikte ve iç bükey kavislidir, sütuncenin başlık tablası üzerine oturur. Yüzeyine yüksek kabartma oyulan çiçekli Nesih yazının harf araları az, dolayısıyla da yazı giriftir.

Yazı : Kur'an'dan Tövbe Suresi (Sure 9), Ayet 18²³.

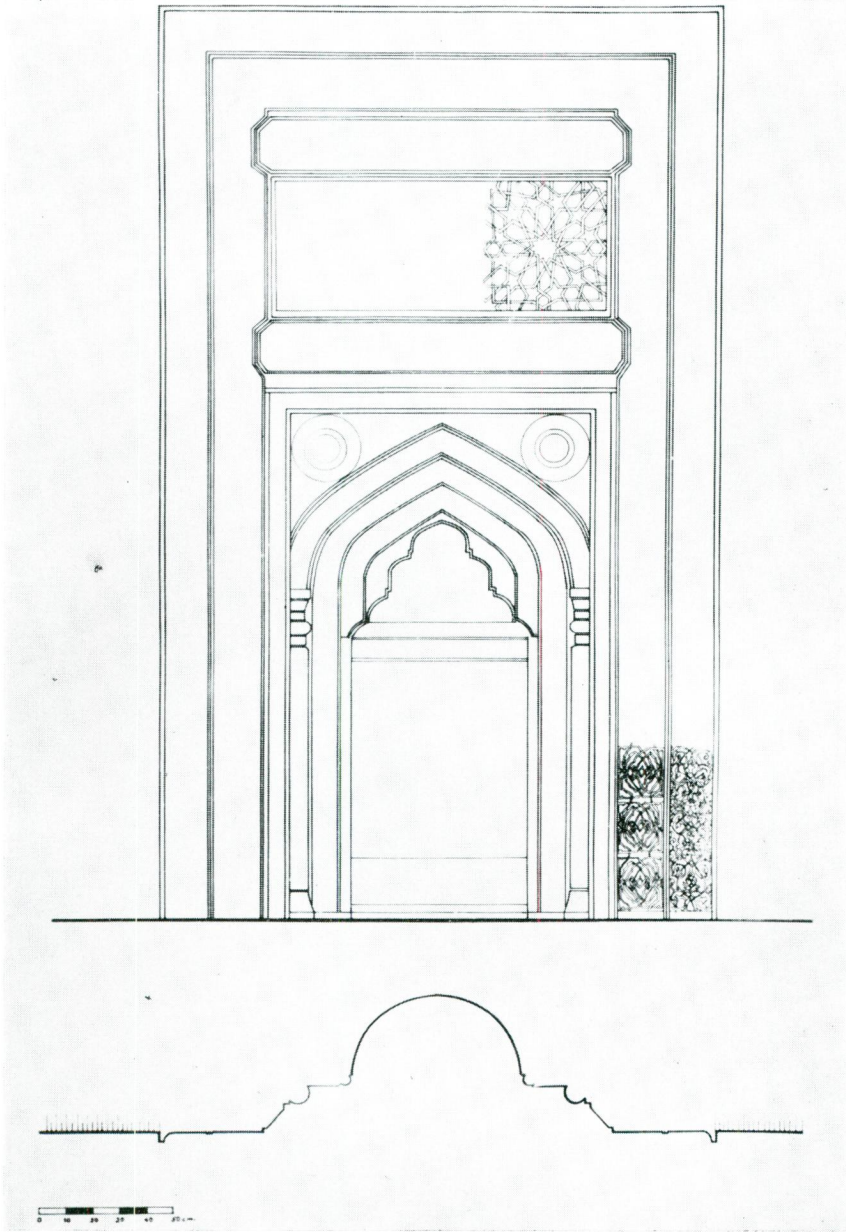
Kemeri çerçevesiyen ikinci, 10 cm. genişlikteki düz silme, zemine kadar devam eder. Yüzeyine iki dilimli, sivri uçlu palmetlerle, kıvrımdallardan kurulan ikili geçme oyulmuştur²⁴. Yine 10 cm. genişlikteki üçüncü silme kavsara hizasında nihayetlenir. Yüzeydeki bitkisel geçme yarım daire kavisler yaparak birbirini kesen ince dallar ve bunların kesişme noktalarında yer alan dilimli palmet yapılarından meydana gelir.

V. Kavsara : 40 cm. yükseklikteki kavsara yarım kubbe şeklindedir. Cephede, yükseklikleri 13-15 cm. arasında değişen üç basamakla yükselen üçgen bir kavsara ağız meydana gelir. Kavsara ağzının bu şekilde basamaklarla yükselmesi genellikle mukarnaslı kavsaralarda görülür ve basamaklar mukarnas sıralarını cepheye aksettirir. Kavsaraları mukarnaslı olmayan mihraplarda ise kavsara ağzında basamaklar mevcut değildir²⁵. Bu nedenle kavsaranın orijinalde

²³ *Ibid.*, cilt. I., s. 248-249; Tercümesi 'Allah'ın Mescidlerini sadece Allah'a ve Ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan korkan insanlar onarır.'

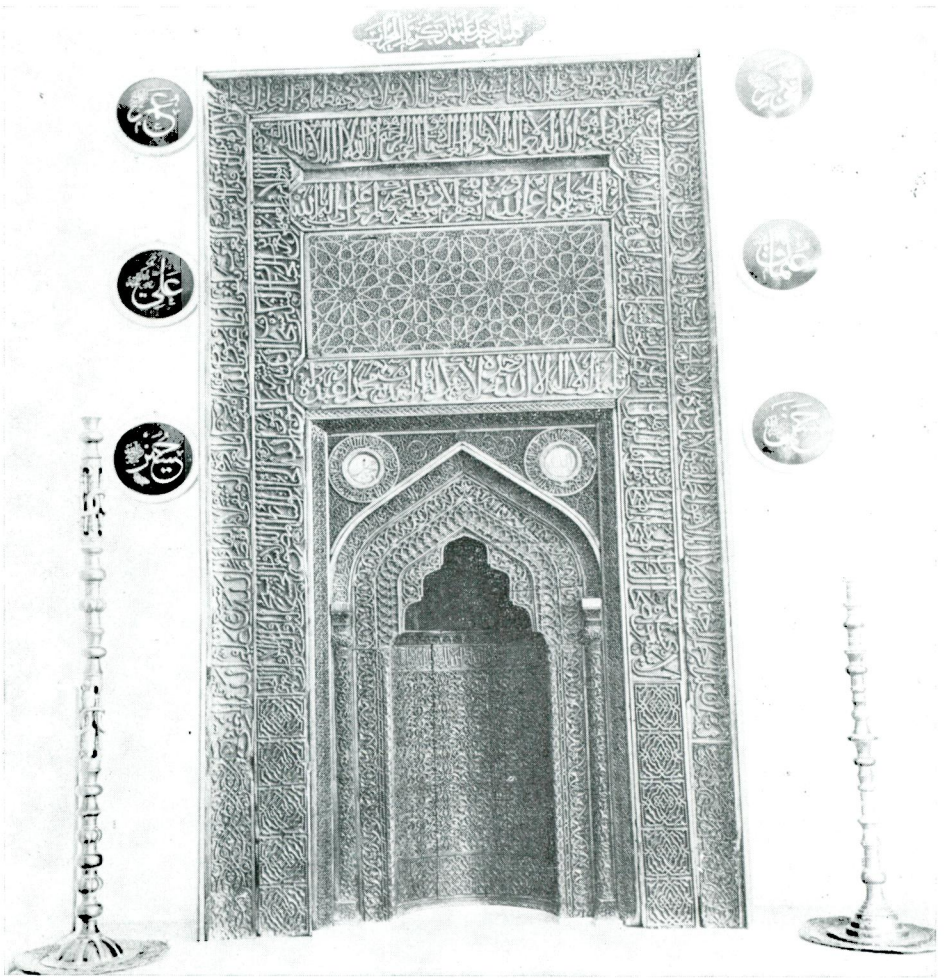
²⁴ Minber tezyinatında sık rastlanan bu geçme kompozisyonu Damsaköy Camii'nin kendi minberinde; Birgi, Ulu Camii; Çorum, Ulu Camii ve Manisa, Ulu Camii minberlerinde yan kanatların korkuluğu altında ince bir bordür içinde yer alır. Bk : Oral, M. Z., *op. cit.* Res. 26, 28, 25, 32. Aynı kompozisyonun XIII. yüzyıl mihraplarında taş ve özellikle çiniye tatbik edildiği görülmektedir. Konya, Alâaddin Camii, Sahip Ata Camii ve Sırçalı Mescid mihraplarında bu kompozisyon firuze ve manganez moru renkli çinilerle işlenmiştir. Bk : Bakırer, Ö., *op. cit.*, Lev. 35, 56, 59.

²⁵ XIII. yüzyıl süresince yapılan mihraplarda kavsaraları düz yarım kubbe şeklinde olanlarda kavsara ağzını düz bir bordür dolaşır. Diyarbakır, Mesudiye Medresesi mescid mihrabında olduğu gibi. Kavsaraları dilimli olanlarda ise kavsara ağzı da buna uyarak dilimlenir. Diyarbakır, Mesudiye Medresesi avlu mihrabı ve Dunaysır, Ulu Camii mihraplarında olduğu gibi. Sayı olarak en çok olan mukarnaslı kavsaralarda ise her sıra cephede bir basamak yaparak yükselir ki, buna en erken örneklerden Erzurum Ulu Camii mihrabı ile XIV. yüzyıldan Ermenek Sipas ve Karaman Çelebi Camii mihraplarını vermek mümkündür. Bk : Bakırer, Ö., *op. cit.*, Lev. 36, 27, 28, 23, 91, 97. Kuran, A., *Anadolu Medreseleri*, Ankara, 1969, Res. 28, 29

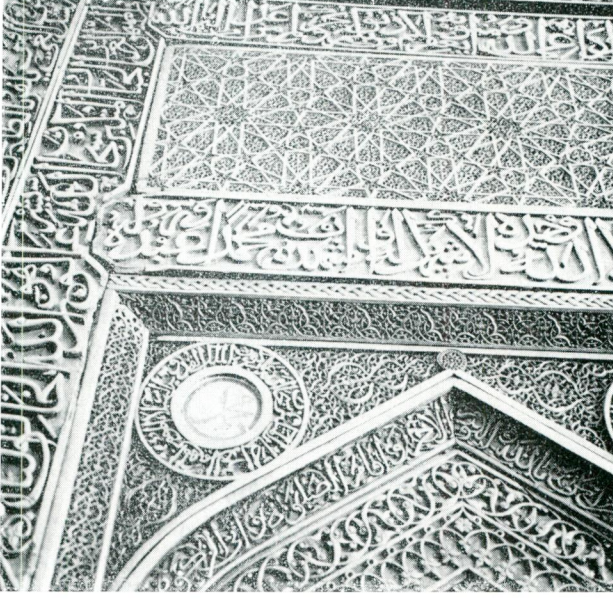

Şekil 1 — Plân ve cephe.

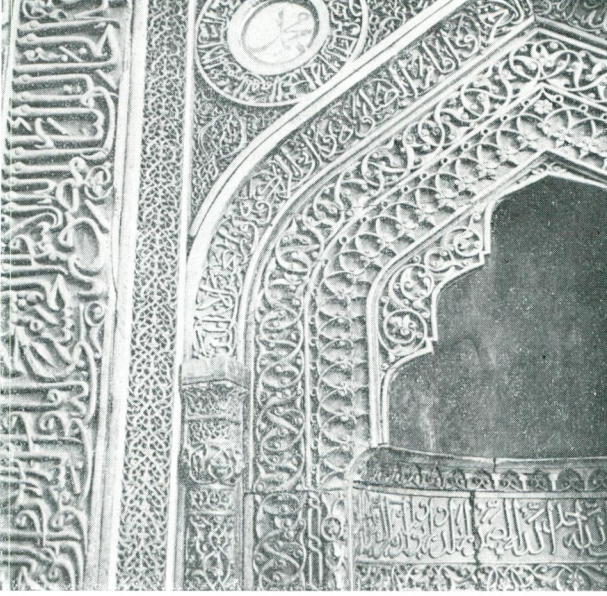
Ö. Bakırer

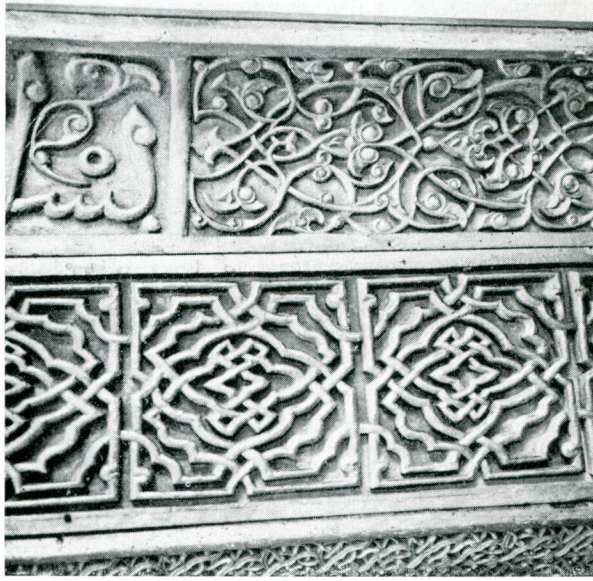
Res. 1 — Cephe.

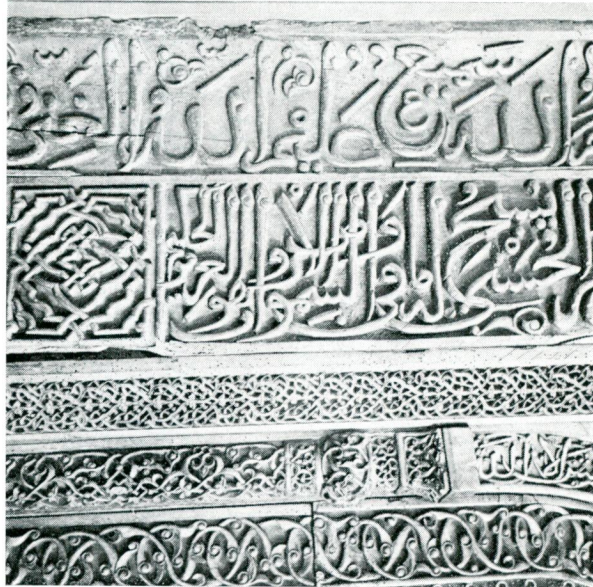
Res. 2 — Köşelik tablası ve köşelik.

Res. 3 — Köşelik, alınlık ve sütun başlığı.

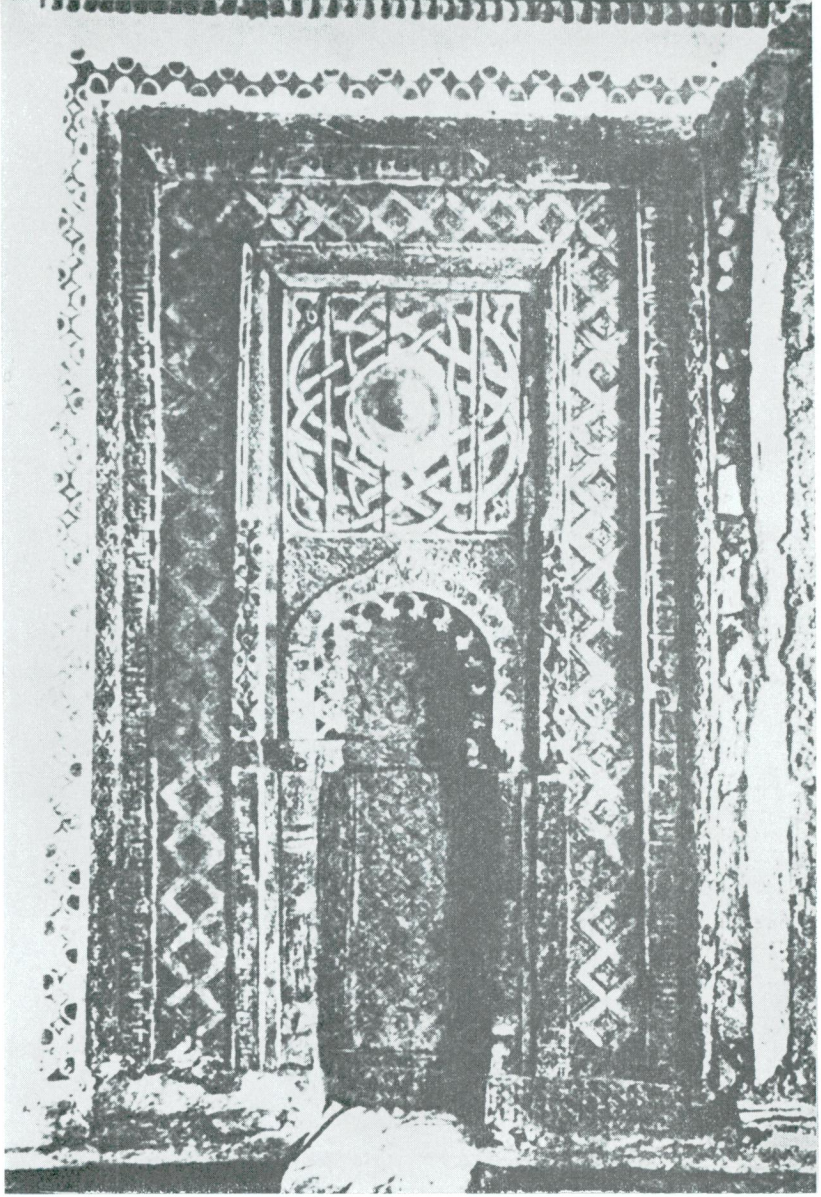
Res. 4 — Kenar bordürü, sağ taraf detayı.

Res. 5 — Kenar bordürü, sol taraf detayı ve sütunce.

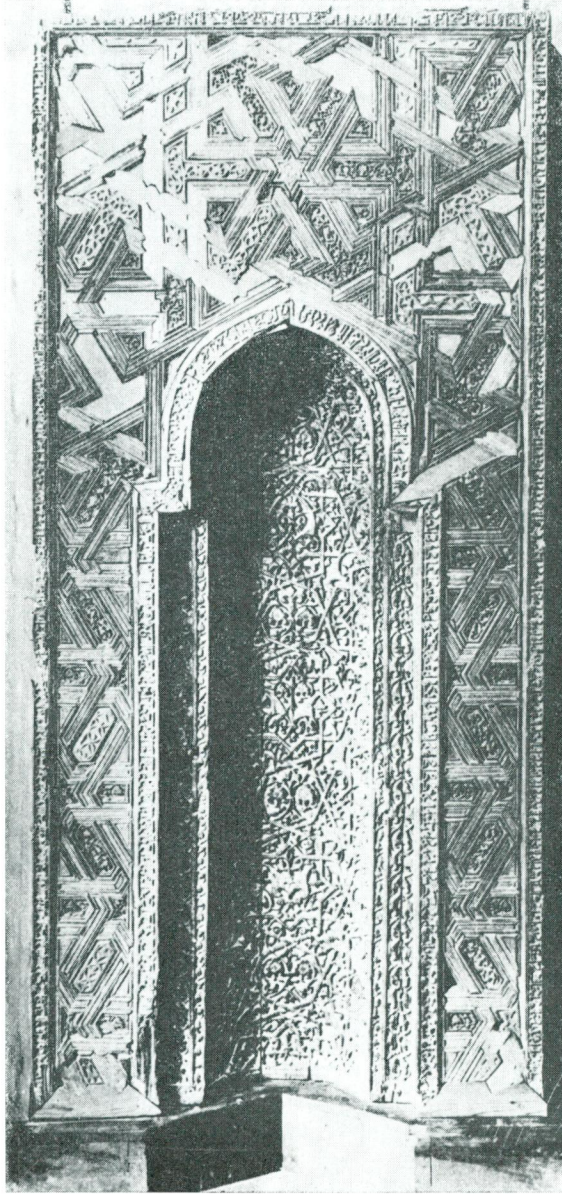
Res. 6 — Nişin alt kısmı.

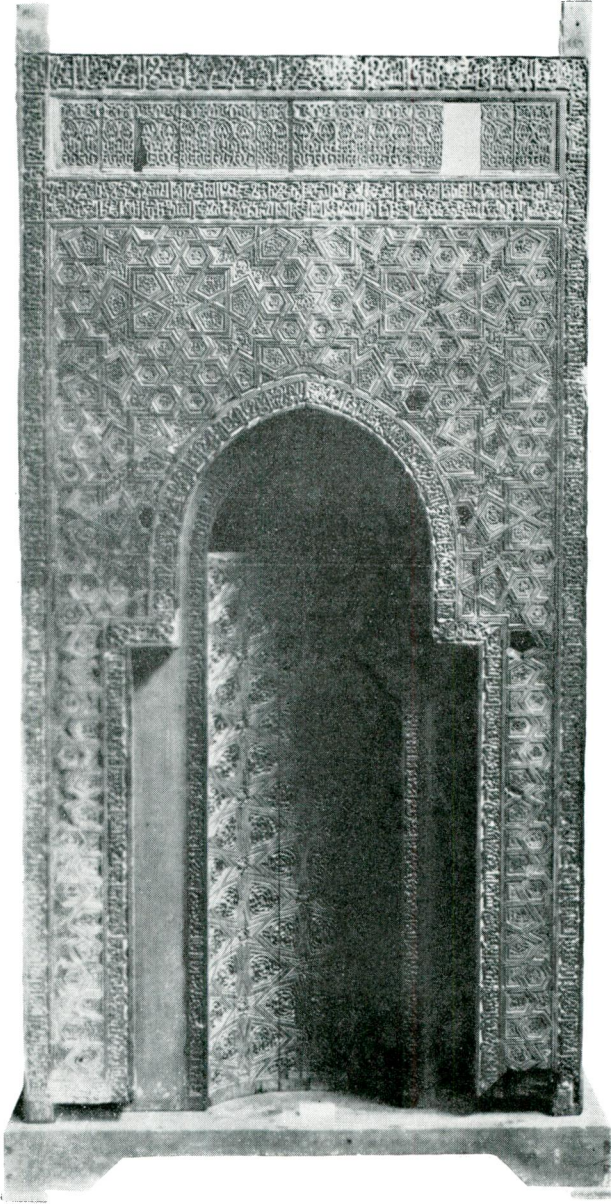
Res. 7 — İskodar Camii mihrabı (Creswell'den).

Res. 8 — El-Ezher Camii mihrabı (Kahire Arap müzesinden).

Res. 9 — Seyide Nefise Türbesi Mihrabı
(Kahire, Arap Müzesinden).

Res. 10 — Seyide Rukiye Türbesi Mihrabı
(Kahire, Arap Müzesinden).

mukarnaslı olduğu ve geçirdiği onarımla şimdiki şekli aldığını düşündürmektedir²⁶ (Res. 1, 3).

VI. Nişin Alt Kısmı: 65 cm. açıklıkta, 30 cm. derinlikte, 110 cm. yükseklikte yarım daire plânlıdır. Kavsaranın hemen altında ince bir geçme şeridi, bunu takiben ise 16 cm. yükseklikte bir yazı bandı yer alır (Res. 6).

Yazı : Kur'an'dan İhlâs Suresi (Sure 112), Ayet 1-4²⁷.

Yazı bandının alt kısmındaki geniş sahayı girift bir bitkisel örgü kaplar. Kompozisyon en dıştaki kenar bordüründe yer alan bitkisel örgünün benzeridir. Ancak burada kıvrımdal ve dilimli yapraklar arasına realist çiçek desenleri de eklenmiştir.

VII. Sütunceler : 9 cm. çapında ve 130 cm. yükseklikteki sütunceler mihrap nişinin köşelerine bağlıdır. Kaideleri köşeleri pahlı küp şeklinde, başlıkları ise kademelidir. Başlıkta, aşağıdan yukarıya doğru, düz bir bilezikten sonra yastık, ikinci bir düz bilezik, köşeleri pahlı küp ve bunun üzerinde ince bir tabla yer alır. Nişin alt kısmındaki girift bitkisel örgüye yakın benzerlikte bir kompozisyon sütuncelerin hem gövdelerine, hem de başlıklarına oyulmuştur (Res. 5).

VIII. Oturtmalık : yok.

Yukarıda eleman ve malzeme özelliklerini tanımladığımız Taşkın Paşa Camiinin ahşap mihrabına Anadolu içinde aynı malzemenin yapılmış mukayese örneği bulunmamasına karşılık Anadolu dışındaki İslâm ülkelerinde de bu tür mihraplar için bilinen sadece dört örnek mevcuttur. Bunlardan biri Batı Türkistan'da İskodar Camiine ait olup Moğol devrinden önceye, XI-XII. yüzyıllara tarihlenmektedir²⁸. Fatımîler devrinde Mısır'da yapılan ve halen Kahire

Diyarbakır Mesudiye medresesi mihrapları. Arık, R., 'Erzurum'de iki Cami', *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, Res. 27, Erzurum Ulu camii mihrabı. Gabriel, A., *Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale*, Paris, 1940, Lev. Dunaysır, Ulu Camii mihrabı.

²³ Uzunçarşılı, İ. H., *op. cit.*, Res. 11.

²⁷ *Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı*, cilt. III, s. 813; Tercümesi: 'Ey Muhammed! De ki: 'O Allah bir tektir.' Allah, doğurmamış, doğmamış olan, hiçbir şekilde dengi bulunmayan, her şeyden Müstağni ve her şey O'na muhtaç olandır.'

²⁸ Deniké, B., 'Quelques Monuments de Bois Sculpté au Turkestan Occidental', *Ars Islamica*, II/1, 1935, s. 69-83.

Arap Müzesinde teşhir edilmekte olan diğer üç tanesi ise XII. yüzyıla aittir²⁹.

Neşriyata geçmiş örneklerin en erkeni olan İskodar mihrabında elemanların düzeni ve süsleme Taşkın Paşa Camii mihrabına, dolayısıyla da Anadolu mihraplarına yakın benzerliktedir (Res. 7). Çerçeveyi değişik genişlikte ve değişik silmeli dört bordür dolaşır. Bordürlerin yüzeylerine sırasıyla bitkisel geçme, yazı, geometrik geçme ve ikinci bir bitkisel geçme olmak üzere değişik kompozisyonlar yüksek ve alçak kabartma olarak oyulmuştur. Alınlık aynen Taşkın Paşa mihrabındaki gibi yüksektir, yüzeyini girift bir yıldızlı geometrik örgü kompozisyonu doldurur, en ortada büyük bir rozet yer alır. Sivri kemer sütunce başlıkları üzerine oturur. Yarım dikdörtgen plânlı ancak çok sathî olan mihrap nişinin kavsara kısmı fazla derin olmıyan bir yarım kubbe şeklindedir. Hücrenin köşelerine eklenen sütunceler kalın, silindirik gövdelidir. Köşelik, kemer, kavsara içi, nişin alt kısmı ve sütuncelerin yüzeyi yüksek kabartma bitkisel kompozisyonlarla kaplanmıştır. Ahşap, Taşkın Paşa Camii mihrabındaki gibi, bordürlerde uzun levhalar halinde, diğer kısımlarda ise elemanların şekillerine uygun olarak kesilmiş yekpâre parçalar halinde kullanılmıştır.

Fatımler devrine ait diğer üç ahşap mihraptan ilki Kahire'de El-Ezher Camii'nin yan mihrabıdır ve halen Kahire Arap Müzesi'nde teşhir edilmektedir (Res. 8). Çerçevenin üst kısmında, dikdörtgen tabla içinde, yer alan Kûfî yazı kitabede 519 H/1125 - 1126 M. yılında El-Ezher Camii için yapıldığı belirtilmektedir³⁰. Lotus ağacından yapılan mihrapta çerçevenin iki kenarında yer alan bordürler kitabe tablasının hemen altında nihayetlenir, çerçevenin üst kısmını sadece ince bir şerit dolaşır. Kenar bordürleri künde-kârî tekniği ile

²⁹ Briggs, M., *Muhammedan Architecture in Egypt and Palestine*, Oxford, 1924, s. 217, Şek. 225, 226. Creswell, K. A. C., *Muslim Architecture of Egypt*, I., Oxford, 1952, s. 247, 258. Dimand, M. S., *A Handbook of Muhammedan Art*, New York, 1958, s. 113. Grube, E., *The World of Islam*, London, 1966, s. 68, Lev. 30. Herz, M., *Catalogue Raisonné des Monuments Exposés dans Le Musée National de l'Art Arabe*, Le Caire, 1906, s. 101, No. 95, Şek. 21; s. 103, No. 96, No. 97, Lev. II. Migeon, G., *Manuel d'Art Musulman*, I., Paris, 1927, s. 310, Lev. 123, 124. Wiet, G., *Les Mosques du Caire*, Paris, 1966, s. 103.

³⁰ Creswell, K. A. C., *op. cit.*, s. 36, Lev. 118 c. Herz, M., *op. cit.*, s. 101, No. 95, Şek. 21. Migeon, G., *op. cit.*, s. 310.

işlenmiştir. Üzerlerine girift bitkisel kompozisyonlar oyulmuş dikdörtgen parçalar aralıklı olarak üst üste yerleştirilmiş, araları ve kenarları geniş çıtalarla bölünmüştür. Çok az derin olan mihrap hücresi yarım kubbe kavsara ile örtülür. Nişin köşelerinde ince, uzun silindirik sütuncelerin vazo şekilli ve üzerlerinde ince tabla bulunan kaideler ve başlıkları mevcuttur. Mihrap hücresi, kavsara ve köşeliklerde ahşabın yüzeyi süslenmeden bırakılmıştır.

Seyide Nefise Türbesi'ne ait olan ve 969 H/1171 M. tarihinde yapıldığı tahmin edilen³¹ ikinci mihrapta ahşabın düz levhalar şeklinde işlendiği kısımlarda meşe ağacı, künde-kâri tekniği ile işlendiği kısımlarda ise tik ağacı (Hind meşesi) kullanılmıştır³². Dikdörtgen çerçeve 192 × 88 cm. ölçülerindedir, 44 cm. açıklıkta ve sadece 15 cm. derinlikte olan niş, yarım kubbe yerine düz alınlık şekilli bir kavsara ile nihayetlendirir³³. Nişin köşelerinde halen sütunce bulunmamasına rağmen, köşenin içe doğru kademelenmesine dayanarak orijinalde sütuncelerin bulunduğu ihtimali üzerinde durulur³⁴, ancak sütuncelerin arkasına gelen kısmın süslenmiş oluşu bu ihtimali zayıflatmaktadır (Res. 9). Mihrabın çerçevesini meydana getiren bir bordür dizisi yoktur. Zeminden başlayan tek bir bordür üst kısımda köşeliklerde devam ederek dikdörtgen çerçeveyi meydana getirir. Bu kısım Anadolu'daki ahşap minberlere yakın benzerlik gösteren bir künde-kâri tekniği ile yapılmıştır. Biribiri içine geçen profilli çıtaların aralarına konan çokgen şekilli parçaların yüzeylerine bitkisel kompozisyonlar oyulmuştur. Çerçevenin ve kemerin etrafını dolaşan ince yazı bandları, ince ahşap levhalardan yapılmış, niş kısmında geniş üç levha dikey yönde yerleştirilmiştir.

Seyide Rukiye Türbesi'ne ait üçüncü mihrap (Res. 10), çerçevesini dolaşan Kûfi yazılı kitabeye nazaran 1155 - 1160 M. yılları arasında yapılmıştır³⁵. Mihrap yine meşe ağacından yapılmış olup şekil bakımından Seyide Nefise Türbesi'ndeki mihraba benzerlik göstermektedir. Ancak burada El-Ezher Camii mihrabındaki

³¹ Creswell, K. A. C., *op. cit.*, s. 258, Lev. 120 c, 121 a. Herz, M., *op. cit.*, s. 103, No. 96. Migeon, G., *op. cit.*, s. 310, Şek. 122.

³² Creswell, K. A. C., *loc. cit.*

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, s. 247-249. Herz, M., *op. cit.*, s. 103, No. 97, Lev. 11. Briggs, M., *op. cit.*, s. 217, Şek. 225, 226. Grube, E., *op. cit.*, s. 68, Lev. 30.

gibi köşe sütuncelerinin bulunduğu halen boş duran yerlerinden anlaşılmaktadır. Çerçeve ve köşelikler künde-kâri tekniği ile yapılmış, küçük boyda çokgen şekilli parçalar kullanılmıştır. Bu mihrabın diğerlerinden en büyük farkı, arka cephesinin de künde-kâri tekniği ile işlenmiş oluşu ve böylece mihrabın bir yere monte edilmeyip taşınabilecek şekilde tasarlandığına işaret etmesidir.

Bu kısa bakıştan anlaşıldığı gibi Fatımîler devrinde yapılmış mihraplarda tek tek bütün elemanlar mevcutsa da mihrapların cephe düzeni Taşkın Paşa Camii mihrabından bazı farklarla ayrılmaktadır. Çerçeveyi bir bordür dizisinin meydana getirmeyişi, köşelik tablasının ayrı elemanlar olarak belirlenmeyişi bu farkların en önemlileridir. İşçilik ve süsleme de ancak bazı benzerliklere işaret edilebilir. Fatımî mihraplarında künde-kâri işçiliğinin bol miktarda kullanılışı ise Taşkın Paşa Camii mihrabından en bariz farktır.

Bu erken örnekler içerisinde yalnız İskodar Camii mihrabı Taşkın Paşa Camii mihrabı ile hem işçilik hem de cephe düzeni bakımından yakın benzerliktedir. Ancak burada iki eser arasında sırf aynı malzemeden yapıldıkları için bir tesir alışverişine işaret etmek yanıltıcı olur. Zira Taşkın Paşa Camii mihrabı Anadolu mihraplarında XIII. ve özellikle XIV. yüzyıllarda izlenen genel gelişmeyi takip etmektedir. VIII. yüzyıldan itibaren Emevî, Abbâsî, Fatımî ve İran çevrelerinde yapılan mihraplardan esinlenen, ancak kendine has özellikler oluşturan Anadolu mihraplarında köşelik, kemer, kavsara, niş, sütun ve rozetlerin değişik silmeli bordürlerin meydana getirdiği bir çerçeve ile sınırlanması ile şekillenen mihrap şeması esas olmuştur. Taşkın Paşa Camii mihrabında hem elemanların düzeni hem de süsleme bu genel şemayı takip etmektedir. Alınlık kısmının yükselmesi, dolayısıyla çerçevenin uzun dikdörtgen bir şekil alması; hem alınlık hem de kenar bordürlerinin süslemesinde yazının bol miktarda kullanılması; bordürlerde ve nişin alt kısmında bitkisel kompozisyonların ağırlık kazanması özellikle geç XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyıl mihraplarının belirgin özellikleridir. Bu özellikler ve ahşap mihrabın geç XIII. ve XIV. yüzyıl minberlerine yakın ilişkileri mihrabın yapı ile çağdaş ve muhtemelen XIV. yüzyıl ortalarından olduğu kanısını vermektedir.